

О. О. Полумисна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Літературно-мистецьке життя та видавнича діяльність у Харкові
в 1920-х рр. за матеріалами журналу «Червоний шлях»
(1923–1924 рр.)**

Полумисна О. О. Літературно-мистецьке життя та видавнича діяльність у Харкові в 1920-х рр. за матеріалами журналу «Червоний шлях» (1923–1924 рр.). Проаналізовано зміст рубрики «Літературно-мистецька хроніка» журналу «Червоний шлях»; показано розвиток літературно-мистецького життя у Харкові на початку 1920-х рр.; розкрито роль харківської літературної журналістики у формуванні української літературно-мистецької думки.

Ключові слова: літературна журналістика, літературно-мистецьке життя, літературно-мистецька думка, журнал «Червоний шлях».

Полумисная О. А. Литературно-художественная жизнь и издательская деятельность Харькова в 1920-х гг. на материалах журнала «Червоний шлях» (1923–1924 гг.). Проанализировано содержание рубрики «Литературно-художественная хроника» журнала «Червоний шлях»; показано развитие литературно-художественной жизни в Харькове начала 20-х гг. XX в.; раскрыта роль харьковской литературной журналистики в формировании украинской литературно-художественной мысли.

Ключевые слова: литературная журналистика, литературно-художественная жизнь, литературно-художественная мысль, журнал «Червоний шлях».

Polumysna O. O. Literary-art Life and Publishing Activity of Kharkiv of 1920s (at the material of the magazine «Chervonyi Shlyakh» (1923 – 1924)). The article analyzes the column «Literary and artistic news» in the journal Chervony Shliakh, studies the development of Kharkiv's literary and artistic life in the early 1920s, shows the influence of the literary journalism on the formation of the literary and artistic thought in the Kharkiv region.

Key words: literary journalism, literary and artistic life, literary and artistic thought, journal Chervony Shliakh.

© Полумисна О. О., 2012

Проблема визначення місця й ролі періодичних видань у суспільно-політичному та літературно-культурному житті є складною й багатоаспектною. Особливо актуальною вона є для української нації як такої, що майже постійно перебувала в безправному становищі по відношенню до інших держав і зберігала свою незалежність насамперед у сфері культури. Українська періодична преса не лише знайомила читача з художніми надбаннями українських письменників та тогочасною літературно-критичною думкою, а й була популяризатором ідей суспільно-політичного характеру, висвітлювала різноманітні досягнення в гуманітарній галузі.

Мета статті – на прикладі журналу «Червоний шлях» з'ясувати значення харківської літературної журналістики у формуванні української літературно-мистецької думки та показати розвиток літературно-мистецького життя в Харкові на початку 20-х рр. XX ст.

Як відомо, у цей час в Україні відбувається літературне та культурне відродження, зумовлене політикою українізації. Особливо помітним було культурне піднесення в першій сто-

лиці тогочасної України Харкові. «Перерахувати всіх письменників, талант яких розкрився і змужнів у Харкові, просто неможливо» [8:29], – пише один із дослідників. «Центр і пульс культурного життя України, індустріальний Харків, він весь од сучасного і в сучасному, столиця УСРР, наймолодша з усіх столиць всесвіту», – так говорили про нього сучасники [3:151].

У Харкові цього періоду виходить така преса, як «Зоря грядущего», «Книга», «Червоний шлях», «Шляхи мистецтва», «Всесвіт», «ВАПЛІТЕ», «Гарт», «Плуг», «Нова генерація», «Літературний ярмарок» та ін., без вивчення якої не можна повноцінно відтворити літературно-мистецьке життя тогочасного Харкова. Деякі з цих видань уже стали об'єктом досліджень таких учених, як В. Кисіль [5], О. Козир [6], І. Мазур [9], Т. Фісенко [19], В. Петрикова [12], С. Федотов [18], В. Явтушенко [22] та ін.

На чолі української журналістики стояв громадсько-політичний і літературно-науковий місячник «Червоний шлях», який створювався з метою задоволення культурних потреб «ши-

роких народних мас». Один з тогочасних дослідників, О. Дорошкевич, зазначив: «Це єдиний на Радянській Україні журнал, де може озватися до нової робітничої й селянської аудиторії сучасний письменник» [4:74]. Автор, зокрема, говорив про переваги цього журналу, який виходив українською мовою, на відміну від харківських журналів російською мовою «Пламя» і «Знание». Організаторами часопису були спочатку Г. Ф. Гринько, потім О. Я. Шумський, який з вересня 1924 р. обіймав посаду народного комісара освіти УСРР. Саме за час перебування на цій посаді О. Шумського (1924–1927) широко впроваджувалася «українізація». О. Шумський став головним ідеологом цієї політики, розпочав її втілення, зокрема на сторінках «Червоного шляху».

Журнал був позагруповим, на його сторінках мали змогу друкуватися «плужани» (С. Пилипенко, А. Панів, І. Сенченко, ін.), представники «Гарту» (П. Тичина, М. Йогансен, І. Кулик, ін.), «ланківці» (В. Підмогильний, Г. Косинка, Б. Антоненко-Давидович, ін.), «неокласики» (М. Рильський, М. Зеров, П. Филипович, ін.), футуристи (М. Семенко, Г. Шкурпій, О. Слісаренко). Друкувалися тут і початківці (Г. Коцюба, В. Атаманюк, М. Терещенко, П. Грунський, О. Донченко), і представники старшого покоління Г. Хоткевич, Х. Алчевська, С. Васильченко та ін.

На сторінках «Червоного шляху» досліджували не лише сучасний літературний процес (творчість М. Хвильового, В. Винниченка та ін.), а й зверталися до вивчення творчості Т. Шевченка, Лесі Українки, А. Тесленка, М. Коцюбинського, творчий доробок яких літературні критики «Червоного шляху» намагалися пов'язати з подіями революції. У часописі в основному друкувався епістолярій цих письменників з коментарями дослідників.

Аналіз журналу дозволяє виділити в ньому такі рубрики:

1) красного письменства; 2) громадсько-політичного життя; 3) наукову; 4) літературно-критичну; 5) літературно-мистецьку хроніку (інколи змінюється назва – мистецько-наукова хроніка або просто хроніка); 6) видавничо-бібліографічну; 7) об'яви; 8) листи до редакції (іноді).

Особливо цікавою та недослідженою є літературно-критична спадщина «Червоного шляху» і, зокрема, одна з його рубрик «Літературно-мистецька хроніка», яка постійно слідувала за різними літературно-мистецькими подіями, які відбувалися не лише у Харкові, а й на території усієї України (Київ, Львів, Катеринослав, Кам'янець-Подільський, ін.). Зі сторінок журналу можна було також дізнатися про культурно-літературне життя за кордоном

(Канада, Австрія, Франція, Німеччина, Італія, Англія, Польща, Росія та ін.). Про літературно-мистецьке життя в інших містах і країнах подавалися коротенькі замітки та рецензії, натомість творчий процес у Харкові висвітлювався у розгорнутих літературно-критичних статтях, ретельно простежувалася та широко подавалася інформація про літературне та мистецьке життя міста.

Беручи до уваги перші роки виходу журналу (1923–1924), у статті буде проаналізовано зміст рубрики «Літературно-мистецька хроніка». Ця рубрика є однією з найбільших і в той же час найменш упорядкованих, тут міститься інформація різного характеру. Підрозділи не мають єдиного критерію формування. Порядок викладу інформації дещо хаотичний, незрозуміло, якого принципу дотримувалися упорядники рубрики: може бути спочатку інформація мистецького характеру, потім літературного, потім знову мистецького, видавничого і знову літературного життя. Так, у деяких числах журналу за 1923–1924 рр., у рубриці «Хроніка» спочатку подається економічно-соціальна, потім педагогічна, і на останньому місці – літературна та мистецька хроніка. Тож, не випадково зазначав М. Доленго у статті «Київ та Харків – літературні взаємовідношення», що «Харківська продукція <...> не зрозуміла для київської критики» [3:153], і називав головною хвилю Харкова – недисциплінованість, це стосувалося, за словами автора, й оформлення книжкових видань.

Аналізуючи інформацію, розміщену у даній рубриці, можна розділити її на декілька тематичних груп: літературна, мистецька та видавнича.

До літературної групи можна віднести огляди діяльності харківських літературних організацій «Гарт» і «Плуг», роботу яких висвітлювали майже в кожному числі часопису.

Одночасно з появою журналу «Червоний шлях» у 1923 р. починає свою діяльність у Харкові група літераторів – «Гарт», яка мала на меті «об'єднання пролетарських письменників, котрі стремлять до створення єдиної інтернаціональної культури, користуючися українською мовою» [15:250], організована В. Елланом-Блакитним (представники – І. Кулик, В. Сосюра, В. Поліщук, М. Йогансен, П. Тичина, О. Довженко, М. Хвильовий, ін.). У редакції часопису дуже старанно стежили за кожною літературною вечіркою, за творами, які зачитувалися на цих заходах, за дискусіями, за видавничою діяльністю «Гарту», розмістили декілька фотокарток членів цього угруповання.

Аналогічно журналісти «Червоного шляху» стежили за діяльністю спілки селянських письменників «Плуг», утвореної в Харкові

у 1922 р. Це угруповання називали «справжнім центром молодого селянства» [1:247], воно ставило собі за мету, як свідчить «Хроніка», «об'єднання роспорошених селянських письменників, що <...> ведуть боротьбу з дрібно-буржуазною, власницькою ідеологією серед селянських мас і виховують, як своїх членів, так і їхніми творчими зусиллями селянські маси в дусі пролетарської революції» [13:251]. Її представники – С. Пилипенко, А. Головко, А. Панів, І. Сенченко, Г. Епик, І. Кириленко, О. Копиленко, Д. Гуменна, П. Панч, І. Шевченко, В. Гжицький, ін. Але якщо в оглядах діяльності «Гарту» йшлося головним чином про естетичні цінності творів письменників, то при огляді діяльності «Плугу» наголошувалося на його «масовізм» (головною метою була кількість філій «Плугу» на території України, кількість письменників, які включилися до цієї літературної організації, кількість творів, які були зачитані на вечірках).

Для прикладу подамо декілька фактів з «Хроніки», у яких характеризується праця Харківської групи: «Об'єднує вона 29 товаришів, переважно харків'ян; соціальний склад – 23 селян, 4 інтелегента, 2 робітника. <...>. Упорядковано 42 літературних вечірки, що зібрали чимало слухачів (од 50 до 300), переважно студентів-рабфаківців. <...> Зачитано біля 300 творів...» [16:252]. Критики «Червоного шляху» поблажливо ставилися до представників «Плугу», всіляко підтримуючи їх: «<...> певні групи плужан – поетів чи прозаїків, майже в однаковій мірі піднімаються на вищі щаблі свого розвитку – серед них ще немає визначних талантів, ще ніхто з плужан не дав дуже помітного якогось твору, але оце саме може як раз і цінно для творчого колективу...» [16:279]. Плужани, як свідчить хроніка «Червоного шляху», влаштовували вечори, присвячені письменникам-класикам (Лесі Українці, Т. Шевченку).

До літературної теми віднесімо повідомлення під назвою «Творча робота мистців», у яких кількома реченнями розповідається про книжки, які готуються до друку у 1923 р. Наприклад, мова йде про І. Кулика, його книжку поезій «Зелене серце» та роман «Василь Партизан», Г. Коцюбу та його книжку оповідань «Син Землі», Г. Коляду – книга поезій «Комуна», В. Хвилювий готує до друку другу книжку своїх новел, до якої ввійдуть «Елегія», «Мозаїка», «Силуети» та ін. Йде мова також про творчі досягнення В. Сосюри, М. Йогансена, В. Еллана, І. Сенченка, М. Доленга, Я. Мамонтова, що свідчить про плідність харківського періоду в історії української літератури.

Театральне, образотворче мистецтво становить предмет мистецької групи повідомлень. Тут ідеться, наприклад, про приїзд до Харкова Київського Державного театру імені Т. Шевченка, перераховуються вистави, та наголошується, що Харкову вперше довелося бачити гарний європейський український театр [2:257], про селянські, пролетарські театри Харківщини, які в умовах голоду продовжували ставити вистави і вже через певний час зуміли привернути до себе увагу та підтримку як глядачів, так і представників радянської влади. Широко афішувалися концерти державного українського хору імені М. Леонтовича, під час яких виконувались різноманітні композиції, зокрема на слова П. Тичини, М. Хвилювого, В. Чумака. Широку популярність серед харків'ян, про що свідчить огляд «Літературно-мистецької хроніки», здобув український вокальний художній квартет, заснований Г. Хоткевичем у 1922 р. у Харкові. У хроніці наголошувалося, що літературно-мистецьке життя розвивається у всіх верствах населення, зокрема йдеться про культурне життя курсантів Харківської школи червоних старшин, які власними силами організовували концерти. Як говориться в замітці, у їхній школі існував «струнний оркестр, драматичний, хоровий, музичний гурток та ін.» [10:259].

У хроніці вміщувалася інформація про художні навчальні заклади Харкова, зокрема про художній технікум. Це була своєрідна реклама для нього, бо описувалися факультети, відділення, майстерні цього закладу, наголошувалося, що технікум є одним з найкращих у всій Радянській Україні [14:255].

«Червоний шлях» подавав хроніка малярства, зокрема йшлося про заснування «Лефу» (лівого фронту мистецтва), який прагнув об'єднати митців із соціалістичними переконаннями, які працювали в Україні. Їхнім завданням було «збудувати єдину всеукраїнську школу висококваліфікованих майстрів, які мають представити інтернаціональну течію в образотворчому мистецтві С.С.С.Р.» [20:257]. Мистецьке життя Харкова «вирувало», обіцяючи в майбутньому великий поступ українського театру та живопису.

Видавничу групу повідомлень становила велика кількість заміток «Літературно-мистецької хроніки», що висвітлювали діяльність харківських видавництв. Аналіз їх свідчить, що в цей час видавнича справа набуває розквіту. Йде мова про роботу кооперативного, видавничого та торгівельного товариства «Книгоспілка», яке займалося виданням повного зібрання творів Лесі Українки, а також різних підручників для українських трудових шкіл, про кооперативне видавництво «Гарт», яке

«звертає увагу на видання українською мовою марксистської літератури, якої бракує на українському книжковому ринкові» [7:261], пропонуючи читачам, наприклад, книгу Л. Троцького і Х. Раковського «Перспективи й завдання нового етапу» та ін.

Видавництво «Рух» схарактеризоване як особливо активне. У ньому було видано (у переробці) драму «Наймичка», «Чумаки» І. Тобілевича, «Молода кров» В. Винниченка, до друку готувався збірник «Молодий театр», де повинні були друкуватися дитячі п'єси. У цей час тут були видані «Хрестоматія нової української літератури» М. Плевака, уже були готові до друку п'ять томів «Оповідань» В. Винниченка. Це були, так звані, кооперативні видавництва, на противагу яким були відкриті державні: «Держвидав», «Путь просвещения», що досить негативно ставилися до перших.

У «Хроніці» простежено розвиток українського книговидавання та проаналізовано чинники, які сприяли його розквіту або, навпаки, занепаду (характеризується час з 1798 по 1922 рр.). Промовистим є факт, що Радянська влада, зокрема через «Червоний шлях», демонструвала свої заслуги в розвитку видавничої справи в Україні з 1917 р по 1922 р.: «революція 1917 р. визволила українську книжку з-під гніту, українська книжка завдяки революції й визволенню має весь час розвивається й становиться першорядним чинником у піднесенні

цих мас на височині громадсько-діючої сили. Без революції не могло бути визволення української культури» [11:234]. У цій статті не оминули увагою й українську пресу, яка «в період революції 1917–1922 рр. так густо вкрила Україну <...> Ці факти свідчать, що в розвиткові української преси революція зробила революцію» [11:236]. Цей огляд стосується усієї України.

У «Хроніці» також подано огляд художньої періодики, яка виходила в цей час у Харкові: «Червоний шлях», «Шляхи мистецтва», «Сільсько-господарський пролетар», «Студент революції», «Комунарка України», «Книга» [21:262].

Як бачимо, завдяки політиці українізації та певній свободі спілкування харківська періодика того часу переживала піднесення і характеризувалася розширенням складу учасників газетно-журнальної комунікації. Особливу роль у формуванні української літературно-мистецької думки відігравала літературна журналістика, яка відзначалася активним висвітленням питань, пов'язаних з літературно-культурним життям та видавничою діяльністю міста.

Огляд змісту «Літературно-мистецької хроніки» журналу «Червоний шлях» свідчить про те, що Харків був головним культурним осередком республіки, центром розвитку літературного, театрального, образотворчого, видавничого життя України.

Література

1. Божко С. У «Плузі» / С. Божко // Червоний шлях. — 1923. — № 4—5. — С. 247—248.
2. Державний театр імені Шевченка в Харкові // Червоний шлях. — 1923. — № 1. — С. 257.
3. Доленго М. Київ та Харків — літературні взаємовідношення / М. Доленго // Червоний шлях. — 1923. — № 6. — С. 151—157.
4. Дорошкевич О. Літературний рух на Україні в 1924 / О. Дорошкевич // Життя і революція. — 1925. — С. 71—78.
5. Кисіль В. «Літературний ярмарок» як об'єкт пародіювання (на матеріалі пародій Едварда Стріхи) / В. Кисіль // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія. — 2007. — № 766. — Вип. 51. — С. 175—179.
6. Козир О. Журнал «Нова генерація» (1927 — 1930 рр.) — останнє періодичне видання українських футуристів / О. Козир // Українська періодика: історія і сучасність : матер. VII Всеукр. наук.-теор. конф., 17—18 травня 2002 р. : доп. і повід. — Львів, 2002. — С. 160—163.
7. Кооперативне видавництво «Гарт» // Червоний шлях. — 1923. — № 2. — С. 261.
8. Літературна Харківщина. Довідник / Ред. кол. Гетьманець М. Ф., Доценко І. І., Кабардін С. О. та ін. // За заг. ред. М. Ф. Гетьманця. — Х. : Майдан, 1995. — 367 с.
9. Мазур І. Критичні публікації на сторінках журналу «ВАПЛІТЕ» (Початки структуралізму в українській критиці) / І. Мазур // Українська періодика: історія і сучасність : [зб. ст.]. — Львів, 1995. — С. 168—171.
10. Мистецтво в Червоній Армії // Червоний шлях. — 1923. — № 2. — С. 259.
11. Озерянський В. Перша Всеукраїнська виставка друкованого слова в Києві / В. Озерянський // Червоний шлях. — 1923. — № 4-5. — С. 228—238.
12. Петрикова В. Красзнавча проблематика на сторінках журналу «Червоний шлях» (1923—1935) / В. Петрикова // Українська періодика: історія і сучасність : [зб. ст.]. — Львів, 1995. — С. 168—171.
13. Петрицький А. Спілка селянських письменників «Плуг» / А. Петрицький // Червоний шлях. — 1923. — № 1. — С. 251—255.

14. Поліщук В. Харківський художній технікум / В. Поліщук // Червоний шлях. — 1923. — № 2. — С. 254—255.
15. Спілка пролетарських письменників «Гарт» // Червоний шлях. — 1923. — № 1. — С. 250—251.
16. У спілці селянських письменників «Плуг» // Червоний шлях. — 1923. — № 8. — С. 279.
17. Український вокальний художній квартет у Харкові // Червоний шлях. — 1923. — № 2. — С. 258—259.
18. Федотов С. Культурне життя Харкова на сторінках місцевої преси (1921—1934 рр.) / С. Федотов // Українська періодика: історія і сучасність : матер. Всеукр. наук.-теор. конф., присвяченої 70-річчю багатотиражної газети «Харківський університет» : тези доп. і повід. — Харків, 1998. — С. 19—22.
19. Фісенко Т. Літературні студії та спадщина видань Спілки селянських письменників «Плуг» / Т. Фісенко // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія. — 2007. — № 766. — Вип. 51. — С. 81—84.
20. Хроніка образотворчого мистецтва // Червоний шлях. — 1923. — № 2. — С. 257.
21. Художня преса в Харкові // Червоний шлях. — 1923. — № 2. — С. 262.
22. Явтушенко В. Літературно-критична діяльність І. Дніпровського на сторінках журналу «Червоний шлях» / В. Явтушенко // Українська періодика: історія і сучасність : матер. Всеукр. наук.-теор. конф., присвяченої 70-річчю багатотиражної газети «Харківський університет» : тези доп. і повід. — Харків, 1998. — С. 76—79.